

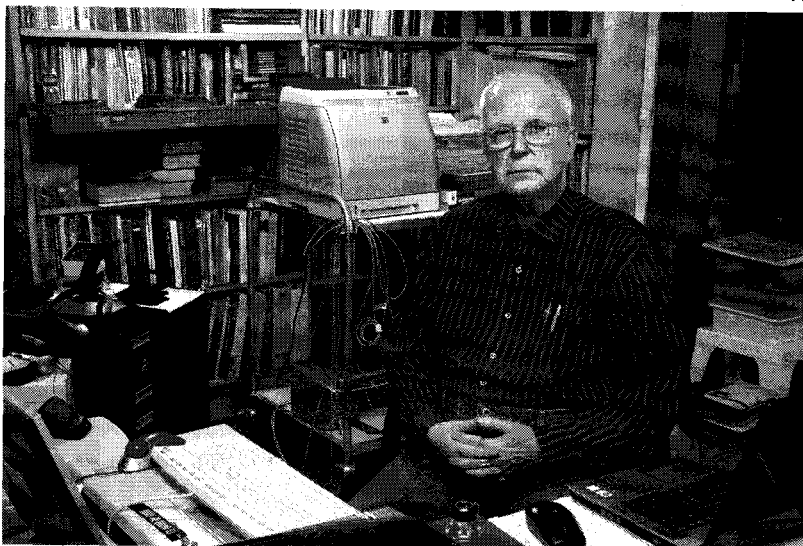
Tie tohtoriksi alkoi Russel Squaren maanalaisen aseman hissistä

Uranvalintani ratkesi jo Lahden lyseon toisella luokalla, koulun legendaarisen historianopettajan Albert Hesekiel Sivénin tunneilla. Päätin tulla historianopettajaksi minäkin.

Päästyäni 1948 ylioppilaaksi Tampereen reaalilyseosta sain filosofian kandidaatin paperini Helsingin yliopistosta 1953. Olen aina katunut sitä, että valitsin pääaineeksi Suomen historian enkä arkeologiaa. Seuraavina vuosina kävin sotaväen, auskultoin poika- ja tyttönorssissa, opetin historiaa Lahdessa, suoritin kasvatus- ja opetusopin cum lauden ja korotin estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden arvosanani laudaturiin. Kaikkien näiden yliopistopintojen aikana en saanut mitään kunnollista tutkijankoulutusta. Erilaisten arvosanatöiden ja seminaariesitelmien yhteydessä saamani ohjaus oli tuollaista “no kirjoittakaa nyt siitä”-luokkaa. Se ei ollut vähimmässäkään määrin innostavaa eikä tuonut onnistumisen kokemuksia, niin että ihmekö tuo, jos en ajatellut korkeampia opintoja ja väitöskirjan tekoa.

Opettaja ja oppikirjantekijä kun olin, tunsin tiettyä kiinnostusta kasvatus- ja opetusoppia kohtaan ja kävin 1965 tutkailemassa, olisiko historian oppikirjojen kuvituksen kehityksestä ollut laudaturtutkielman aiheeksi. Siitä kuulemma oli ja saattoipa se riittää väitöskirjankin tekoon. Ryhdyin kehittelemään luokittelujärjestelmää, jonka perusteella kirjojen kuvat olisi voitu jakaa vertailtaviin ryhmiin.

En taaskaan saanut minkäänlaista ohjausta, mutta jätin aikanaan sisään laudaturtutkielman käsikirjoituksen. Kasvatus- ja

Kai R. Lehtonen miettimässä tutkimuksiinsa liittyviä ongelmia, tässä jo tietokonetta käyttäen. Valok. Petteri Järvinen.

opetusoppi oli kuitenkin juuri muuttumassa kasvatustieteeksi, jonka keskeisimmäksi asiaksi näytti tulleen tilastollisten menetelmien kekseliäs pyörittely. Pelkkiä absoluuttisia ja prosenttilukuja sisältänyttä työtani ei pidetty korkeatasoisena, ja se juuttui yliopiston syövereihin, kunnes lopulta 30.4. 1966 sain laudaturista merkinnän opintokirjaani.

Niin vierähti taas kymmenen vuotta ja saatuani ison oppikirjaurakan valmiiksi lähdin kesäkuussa 1976 radiotoimittajaksi BBC:n suomenkieliselle osastolle Lontooseen. Jo ennen radiotöiden varsinaista alkamista kävin huhtikuussa Lontoossa etsimässä asuntoa, jonka löysinkin Ealing Broadwaysta, osoitteesta 3 Marchwood Crescent. Tällä asunnonhankintamatkallani asuin Hotel Bloomsbury Centerissä Coram Streetillä huoneessa 410. Lähin maanalaisen asema oli Russel Square, jossa maan alle mentiin hissillä.

Eräänä aamuna olin taas menossa alaspäin hissillä, kun tuttu ääni sanoi takanani: "Kato, Lehtosen Kai". Käännysin ja siinä oli Pertti Kansanen, vanha ystäväni kasvatustieteen jatko-opintojen ajalta.

Hänen seurassaan oli toinen henkilö, joka esiteltiin Seppo Kontiaiseksi. He olivat nyt molemmat tohtoreita ja yliopiston-opettajia ja niissä asioissa he liikkuvat Lontoossakin. Oli merkilinen kohtalon oikku, että satuimme samaan aikaan samoille seuduille Lontooseen ja vielä tarkalleen samaan aikaan Russel Squaren hissiin. Tietysti menimme illalla oluelle ja kävi ilmi, että Seppo oli perheineen tulossa kesällä Lontooseen hänkin, tarkoituksenaan jäädä sinne muutamaksi vuodeksi. Molemmat tohtorit aloittivat heti voimallisen propagandan saadakseen minut väitöskirjan tekoon kunhan olisin palannut kotiin. Varsinkin Seppo harjoitti tätä propagandaa jatkuvasti seuraavan puolitoistavuotisjakson aikana.

Ajatus tuntui kiehtovalta ja alkoi osaltaan työntää minua takaisin koti-Suomeen, koska jokapäiväinen uutistekstien kääntäminen ja radiossa lukeminen ei ajan mittaan jaksanut tuntua kovinkaan tyydyttävältä työltä. Keskeytinkin pestini vuoden 1977 lopussa. Kotiin lähtiessäni olin jo valmis tarttumaan jatko-opintoihin, mutta mistäpä löytäisin väitöskirjan aiheen?

Kerran olimme sitten ystäväni Eero Syrjäsen kanssa kirjoittaneet jutun oppikirjojen ennakkotarkastuksesta ja myyneet sen Suomen Kuvalehdelle. Palatessamme päätoimittaja Leo Tujusen luota ja kävellessämme Hietalahdentorin poikki sain äkkiä idean. Olin moneen kertaan haukkunut oppikirjojen ennakkotarkastusta tsaarinaikaiseksi systeemiksi, vaikka en oikeastaan tiennytkään, millaista se oli tsaarien aikana ollut. Olin sitä paitsi havainnut, ettei sitä tiennyt kukaan muukaan. Eikös tuossa olisi väitöskirjan aihetta ihan tarpeeksi: Oppikirjojen ennakkotarkastus tsaarien aikana?

Tuumasta toimeen. Esittelin ajatuksen Pertti Kansaselle. Hän neuvoi minua puhumaan Erkki A. Niskaselle, josta Matti Koskeniemen jälkeen oli tullut kasvatustieteen professori. Niskanen suhtautui asiaani ymmärtäväisesti ja kehotti minua laatimaan jotakin, mitä hän nimitti "tutkimuksen designiksi". En tiennyt, mitä se tarkoitti, mutta kirjoittelin kuitenkin lyhyen selostuksen siitä, mitä aioin tutkia ja mitä lähteitä käyttäisin. Päätin rajata tutkimuksen ajallisesti vuosiin 1870 - 1884. Rajaus oli perusteltavissa sillä, että

1870 oppikirjojen valvonta siirtyi tuomiokapituleilta maalliselle viranomaiselle eli juuri perustetulle Koulutoimen ylihallitukselle. Vuonna 1884 ylihallitus taas jakautui kahtia oppikouluosastoon ja kansakouluosastoon. Oli perusteltua olettaa, että tämä merkitsi oleellista muutosta oppikirjojen tarkastustoiminnassa, joten tutkimuksen saattoi rajata siihen. Tämä tutkijanpäättös osoittautui jatkossa oikeaksi, eikä kukaan asettanut sitä kiistanalaiseksi.

Aloitin siis lähdemateriaalin selvittelyn Kansallisarkistossa (joka silloin oli nimeltään Valtionarkisto). Olin ajatellut käydä käsiksi Koulutoimen ylihallituksen pöytäkirjoihin, mutta entinen opiskelutoverini ja merkittävä arkistomies Yrjö Kihlberg opasti minut aloittamaan Koulutoimen ylihallituksen diaareista. Ei kestänyt kauaakaan, kun jo kävi selväksi, että lähdemateriaalista ei olisi puutetta. Sitä oli jopa läkähdyttävän paljon.

Sitten eräänä päivänä Pertti Kansanen soitti ja sanoi sekä Koskenniemen että Niskasen pitäneen aiheittani huonona. Heistä tuntui siltä, että tutkimuksesta tulisi pikemminkin hallinnollinen kuin kasvatustieteellinen. Se oli masentava hetki, ja kaikki tuntui menneen pirstaleiksi. Jatkoin kuitenkin asiakirjatutkimuksia ja havaitsin parissa päivässä, että oppikirjojen hyväksymistä taikka hylkäämistä käsittelevät asiakirjat olivat pullollaan nimenomaan kasvatustieteen alaan kuuluvaa lausunto- ja mietintöainesta. Hallinnollisen puolen selvitys kasvaisi esiin tästä pedagogisesta materiaalista kuin kukka mullasta ja itse asiassa kävi niin, että väitöstilaisuudessa kaivattiinkin tiukempaa hallintoteoreettista otetta.

Siihen aikaan oli vielä suoritettava aluksi liseniaatin tutkinto tentteineen ja luentojen kuuntelemisineen. Useimmat luennot olivat erittäin hyödyllisiä pelkän tutkijanopastuksenkin kannalta, ja tentittävät kirjat olivat enimmäkseen varsin hyödyllisiä nekin. Erityisesti maksaa vaivan mainita kaksi: Jaques Barzunin ja Henry F. Graffin "The Modern Researcher" sekä John S. Brubacherin "A History of the Problems of Education".

Pöytä tietokoneiden aika oli tulossa vasta kahden vuoden kuluttua. Niinpä minun oli kerättävä aineisto arkistossa kirjoittamalla

käsin vihkoihin. Kotona siirsin päivän saaliin reikäkorteille, joita ystäväni Seikko Eskola oli neuvonut käyttämään. Korteilla aineisto oli jaettu kymmeneen muuttujiin, joita lajittelemalla tutkimuksen yksityiskohdat alkoivat hahmottua. Kaikki tämä merkitsi ahkeraa öistä kirjoituskoneen takomista.

Jos en tähän mennessä ollutkaan saanut yliopistossa kunnollista tutkijankoulutusta, niin kasvatustieteen osastolle oli annettava kiittävä arvosana tämän puolen hoitamisesta. Lisensiaatin tutkimuksessani selvitin nyt, millaista omaan aikaammekin heijastunut tsaarinaikainen oppikirjojen valvonta oikein oli ollut. Lisensiaatin tentin suoritin syksyllä 1980, joten saatoin viettää 50-vuotissyntymäpäivääni maisterinarvon taakse jättäneenä. Kun olin tentin jälkeen menossa kotiin tapasin Porthanian edustalla itsensä akateemikko Eino Jutikkalan, joka oli setävainajani J. V. Lehtosen lanko, "Eino-setä". Kuultuaan mistä tulin hän ojensi kätensä ja sanoi: "Kun sinä olet nyt jo lisensiaatti, niin älä enää sedittele minua. Minä olen Eino".

Siinä vaiheessa olin vielä kahden ja puolen vuoden päässä tohtorinväittäjäisistä. Oli ratkaistava suuri kysymys: Millä tavalla lisensiaatintyö olisi kehitettävissä väitöskirjaksi? Sain työni ohjaajaksi Martti T. Kuikan, jonka ohjaajantaitoja en voi kylliksi kiittää. Hän oli sekä vaativa että selkeä neuvoissaan, ja häneltä oppimistani asioista tärkein lienee tämä: Tutkija ei ikinä saa ajautua helpoimmin saatavilla olevan aineiston vietäväksi. Minun tapauksessani tämä merkitsi sitä, että hallinnollisten asiakirjojen ohella oli otettava tutkittavaksi myös alan lehdistö ja selvítettävä, millaiset oppikirjojen valvonnan vaiheet olivat olleet niin Suomessa kuin ulkomailla-kin ennen tutkimukseni kohteena ollutta ajanjaksoa.

Alan lehdistö oli helppo juttu lähteiden löytämisen osalta. Yhden Tukholman-matkan takana taas olivat lähteet, joista selvisivät Suomessa noudatetun valvontajärjestelmän ruotsalaiset juuret. Ne ulottuivat 1700-luvulle saakka. Laajemmat kansainväliset yhteydet tuntuivat aluksi vaikeilta löytää, mutta sitten kirjoitin Braunschweigin Kansainväliselle oppikirjainstituutille, jossa olin

vieraillut ensin UNESCO:n stipendiaattina 1963 ja toisen kerran omasta aloitteestani 1970. Tätä kautta sain jäljitettyä Walter Müllerin saksalaisella perusteellisella laatimalla ja 1977 ilmestyneen teoksen "Schulbuchzulassung. Zur Geschichte und Problematik staatlicher Bevormundung von Unterricht und Erziehung". Kun vielä löysin asiaa valaisevaa englanninkielistäkin kirjallisuutta, olin valmis täyttämään myös tämän vaatimuksen.

Opponentti Martti T. Kuikka on juuri kysynyt väittelijän arviota siitä, miksi tutkimussarjan kannen katumaisemaan on sijoitettu arvoituksellinen mieshahmo. Havainnollistan vastaustani yllättävään kysymykseen sanomalla, että kun kirja otetaan käteen, peukalo osuu juuri hahmon kohdalle. Takana olevan opettajankoulutuslaitoksen kauniit yksityiskohdat eivät silloin nuhjaannu. Kustos Erkki A. Niskanen tarkkailee tilannetta ilmeenkään värähtämättä. Valok. Risto Nurmi.

Vaikka lähde- ja taustatiedot olivatkin kunnossa, itse väitöskirjan ongelmanasettelu puuttui. Olinhan tosin kerännyt lisenssiaatintyöhöni huomattavan joukon uutta ja aikaisemmin tuntematonta

tietoa, mutta pelkkä sen esittely ei tietenkään riittänyt, ja homma juuttui paikoilleen. Sitten keskustelin Seppo Kontiaisen kanssa asiasta. "Hm", sanoi Seppo, "jospa ajattelisit, millaisia toimijoita aineistossasi esiintyy ja koettaisit selvittää näiden eri toimijoiden osuuden oppikirjojen tuotannossa ja sen valvonnassa". Se oli loistava neuvo ja heti kotiin palattuani aloitin kirjoitustyön. Nyt kun näkökulma ja ongelma olivat selvillä, kirjoittaminen oli enää pelkkä fyysinen ponnistus. Loppuvaiheet menivät tavanomaisten kaavojen mukaan painatuslupineen ja käytännön järjestelyineen, ja väitöstilaisuus oli 18.3. 1983. Vastaväittäjänä oli Martti T. Kuikka ja kustoksena Erkki A. Niskanen.

Toimin silloin Kouluradion toimituspäällikkönä, ja Yleisradiolta sain suorituksen kunniaksi pienen palkanlisän. Työn aikana kertyneestä aineistosta ja kokemuksista sain suuren joukon radio-ohjelmien aiheita ja ainesosia. Olin kirjoittanut väitöskirjan tekstin puhtaaksi itse ja hankkinut tarkoitusta varten ulkoisella muistilla varustetun sanojenkäsittelylaitteen. Säästin sillä tavalla latomiskustannuksissa ja oikoluvussa, mutta tärkeintä oli, että pääsin samalla sisälle tietotekniikkaan, josta jatkossa tuli merkittävä osa niin radio- kuin tietokirjailijan työtäni ja elämäni muutenkin.

Urakehitykseeni tms. seikkoihin filosofian tohtorin arvolla ei ollut vaikutusta. Itse asiassa taisinkin tarkoittaa väittelyn enemmän itseäni kuin ulkomaailmaa varten. Ehkä se oli minulle samaan tapaan tärkeää kuin lentämään opettelu oli ollut 17 vuotta aikaisemmin.

Joka tapauksessa satunnaisesta tapaamisesta Pertin ja Sepon kanssa Russel Squaren maanalaisaseman hississä oli minulle hämmästyttävän kauaskantoiset seuraukset.

Jatkoin entiseen malliin töitäni Kouluradiossa ja sitten Radio Suomen asiaohjelmien toimituksessa. Tavanomaiseen tapaan olisi väittelyn jälkeen pitänyt kirjoittaa dosentin pätevyyteen tähtäävä tutkimus ja aloittelinkin sellaista, kohteena Bobrikovin aikainen oppikirjojen valvonta. Keräsin taas koko joukon aineistoa, tällä

kertaa tietotekniikan keinoja hyväksi käyttäen. En kuitenkaan jaksanut kiinnostua liiemmästi tutkimuksesta, joka olisi tosin tuottanut mitattua kunniaa muttei käytännön hyötyä. Aloinhan jo lähes tyä kuudenkymmenen vuoden ikää eikä tarkoitukseni ollut antautua akateemiselle uralle. Eläkkeelle siirryin marraskuussa 1993. Dosenttipuuha sai jäädä silleen ja sen tuottama data muistoksi tietokoneeni levyille.

Lopuksi haluan vielä todeta, että väitöskirjani aineiston käsitteleminen ei olisi ollut mahdollista ilman kotiperintönä saatua ruotsinkielen taitoa. Suurin osa niin asiakirjoista kuin lehdistölähteistäkin oli ruotsinkielisiä. Kun asiakirjat olivat lisäksi enimmäkseen käsin kirjoitettuja, sanojen hahmottaminenkin edellytti usein oivaltavaa kielitaitoa. Tämmöisetkin näkökohdat kannattaa pitää mielessä, kun keskustellaan koulun kielivalinnoista.

Kirjoittajan esittely

Nimi: Kai R. Lehtonen,

Syntynyt: 5.11.1930 Lahdessa.

Arvo: filosofian tohtori.

Väitös: Helsingin yliopistossa 18.3.1883.

Vastaväittäjä: mprof. Martti T. Kuikka,

Kustos: prof. Erkki A. Niskanen.

Väitöksen jälkeen edelleen toimituspäällikkönä ja toimittajana Yleisradiossa vuoteen 1993 saakka ja jatkanut myös sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleiden sekä tietokirjojen kirjoittamista. Nimetty vuoden 1991 ATK-vaikuttajaksi.